

SVENSKA DÖDBÖCKER

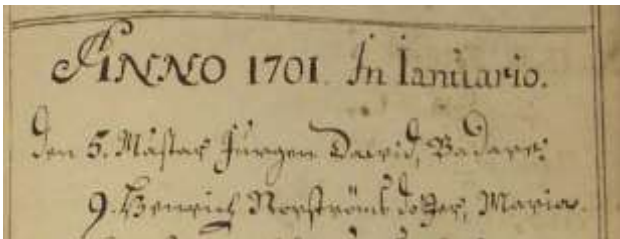
Dödboken är precis som dopboken en viktig källa för information då man släktforskar. I dödboken antecknade prästen de personer som dog och begravdes i församlingen.

Dödboken är primärkälla för dödsuppgifter. Har du en person med ett dödsdatum i dödboken, och ett annat i husförhörslängden, så är det datumet i dödboken du ska ange - självklart under förutsättning att du bekräftat att personen i dopboken och husförhörslängden är densamma.

Svenska kyrkböcker grupperas efter bokstäver, husförhörslängder har bokstav A, medan dödboken har bokstav F. Den äldsta volymen för församlingen får beteckningen F:1, och nästföljande F:2 och så vidare.

Kalmar stadsförsamling F:1	Död- och begravningsbok	1839	1860
Kalmar stadsförsamling F:2	Död- och begravningsbok	1861	1871
Kalmar stadsförsamling F:3	Död- och begravningsbok	1871	1877

Äldre tiders dödböcker är som regel väldigt sparsamma med uppgifter. På 1600-talet och en bra bit in på 1700-talet antecknades inte dödsdatum, utan endast datum för begravningen. Här nedan ser ni ett exempel på en tidig dödbok, det är Kalmar stadsförsamling, januari år 1701:

Den 5. Mäster Jurgen Dawid, badare.

I exemplet ovan, så får vi alltså reda på namn, yrke och när personen begravdes. Vi vet inte när han dog eller av vad, vi vet inte heller hur gammal han var eller hans civilstånd. Med tiden blev dock dödböckerna mer detaljerade.

En annan brist i de äldre dödböckerna är att avrättade brottslingar och de som begick självmord inte finns antecknade. Inte heller noterades de hemmanhörande i socknen som dog i annan socken eller ute i krig. Även detta blev det ändring på i de senare dödböckerna.

INFÖR DÖDEN

Förr i tiden var döden aldrig långt borta. Tyst gled liemannen runt våra gårdar och skördade sina offer. Bilden av liemannen härstammar från medeltiden då pesten drog in över Europa. Går vi tillbaka till tiden då vi tillbad asagudarna, så styrdes dödens rike av gudinnan Hel. Hon var dotter till Loke och Angerboda, och dödsriket hon styrde över hette även det Hel och låg beläget i Nifelheim.

Det var mer regel än undantag att flera av barnen i barnaskaran dog innan de nådde tonåren. Även vuxna dog av enkla sjukdomar som idag går lätt att bota. Folk var medvetna på ett annat sätt att döden kunde komma när som helst.

Om man kände att livet var på väg att ta slut, så hämtades prästen. Det var viktigt att få bot och den sista nattvarden. Gårdens folk samlades runt den döende, och det var vanligt att denne då passade på att tala om hur den ville ha det med sin begravning, exempelvis hur den ville vara klädd, önskemål om begravningsakten etc.

Det var inte heller ovanligt att man själv hade gjort i ordning begravningskläderna. Männen kunde spara sina bröllopskjortor och kvinnorna sina bröllopslinnen för att ha något fint att begravas i.

Efter att personen dött så läste prästen böner för att ge den avlidnes själ ro, dessutom stänkte han vigvatten på den avlidne. Vita lakan hängdes upp för fönstren, och på golvet ströddes ut gran- eller enris. Sist tände man ett ljus i rummet där den avlidne låg, och ljuset skulle brinna tills det att begravningen skedde. Under medeltiden var det vanligt att man även satte ett ljus i handen på den avlidne, en sed som avtog under 1600-talet.

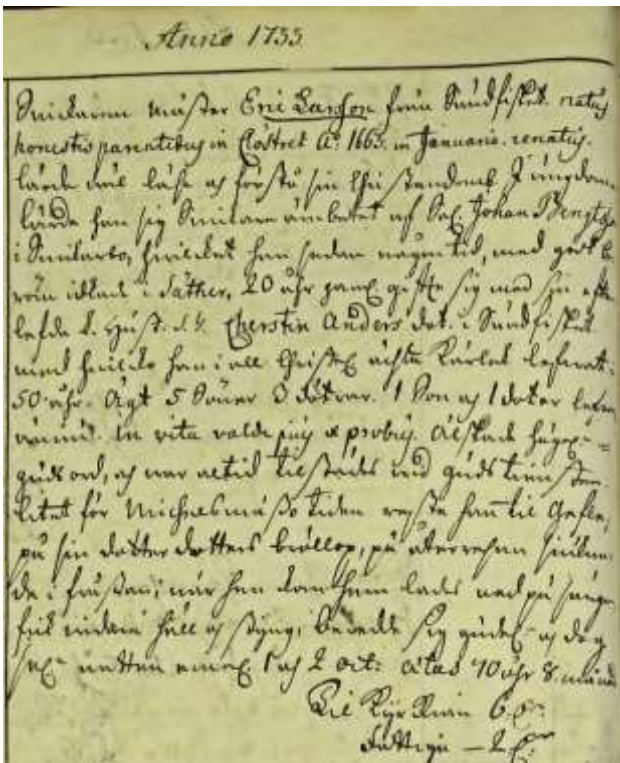
Det fanns många varsel som talade för att döden var förestående. Många hade med djur att göra, tjöt hunden, om hönsen dog, eller om man fångade en ovanlig eller stor fisk så bådade det för dödsfall. Man ville inte heller få besök vid huset av vilda djur, då skulle husbonden dö, eller så skulle det hända en stor olycka på gården. Det var också illavarslande om ugglan satt vid huset och ropade sitt klä - vitt, någon skulle då komma att kläs i vitt i sin liksvepning. Om en svart spindel kröp på ens kläder, var även det varsel om stor sorg.

DÖDBOKEN

Av Daniel Johnsson, Vimmerby

Men det fanns även andra tecken att ta varning av. Om det vid hård vind blåste omkull ett gammalt träd, skulle gammalt folk dö på gården, likaså om ett ungt träd blåste omkull, så skulle de unga möta döden. Det kunde också vara så att man kunde se ett ovanligt sken i gården där någon skulle dö. Stannade en klocka utan att man kunde veta varför, så bådade även det om död.

Tron på det övernaturligast makt vid julnatten var också stor. När församlingsmedlemmarna deltog i julottan så höll man hela tiden koll på ljusen i kyrkan. Slocknade ett ljus längre bak i kyrkan skulle en av de närvarande dö innan nästa julotta. Var det ett ljus i främre delen av kyrkan så var det någon högt uppsatt person i församlingen som skulle dö. Slocknade ett ljus vid altaret eller själva predikstolen så var det prästen själv som skulle dö.

Här ett annat exempel från en tidig dödbok, Husby 1733. Det är långt ifrån unikt, men skiljer sig ifrån mängden då prästen har tagit sig tid att skriva en liten levnadsbeskrivning om varje församlingsmedlem som dör. Här kan vi läsa när och var snickarmästare Eric Larsson föddes, när han gifte sig, hur många barn han haft och så vidare. Att hitta en sådan här dödsnotis om en släkting är alltid lycka.

MOT BEGRAVNINGEN

När personen hade avlidit, var det dags att meddela klockaren vars uppgift då var att ringa själaringsningen. Allra helst skulle detta ske samma dag som personen avlidit, men fick klockaren beskedet för sent på dagen så var han tvungen att vänta till dagen efter. Det var nämligen så att när ringningen skulle ske avgjordes av den dödes status i församlingen, enkelt folk ringde man för på morgonen, och de allra eminentaste i socknen inte förrän framåt lunchtid. Hur länge ringningen pågick berodde på den avlidnes ålder, barn ringdes det för bara i några minuter, medan en åldring kunde det ringa i en timme för.

Den avlidne skulle nu bli klädd i sina likkläder, och den kvinna som gjorde detta måste lägga något i kistan för annars skulle hon inte få ro för den döda. Man var väldigt rädd för att de döda skulle gå igen. Var det någon ond och elak person som avlidit så kunde man fästa ihop strumporna eller till och med binda ihop benen för att han inte skulle göra några besök om natten.

När så den avlidne låg i sin kista var det dags för likskådningen. Då kom anhöriga och folk ifrån socknen och övriga bygden för att beskåda den döde och beklaga sorgen. Det hörde till att man vid dessa tillfällen bjöd på förtäring.

Man trodde också att liket besatt magiska krafter som kunde bota sjukdomar. Det var därför vanligt att man kom till sorgehuset för att bli av med vårtor och utslag. Liket troddes även kunna bota tandvärk, helst skulle man trycka den dödes finger mot den värkande tanden, men man kunde även lägga utdragna tänder i kistan hos den avlidna.

På medeltiden skulle begravningen enligt lag ske så fort som möjligt, bäst var dagen efter dödsfallet. Men så kom traditionen med likvaka – att stanna hos den döde och vaka över denne, ibland i flera dygn. I vissa fall kunde sorgen skjutas åt sidan, då det övergick i festande med dans, öl- och spritdrickande. Detta var något som kyrkan inte såg på med blida ögon, och därför förbjöds likvaka i och med 1686 års kyrkolag: "Vakestufvor skola aldeles afläggas, och allenast några få tilskiptes vaka, och taga vara på Liket, at intet otjenligt ty vederfares". Likvaka utfördes endast för äldre personer, för barn hölls ingen likvaka.

Så lades slutligen locket på kistan. Bockarna som kistan stått på sparkade man omkull, i annat fall stod de ju kvar där och väntade på fler döda. När kistan bars ut ur huset var det viktigt att detta skedde med fötterna före, annars skulle den döda komma tillbaka och spöka för de efterlevande.

Kistan bars iväg tidigt på morgonen, och det gällde att vara punktlig, för nu ville den döda till kyrkogården. Om det drog ut på tiden kunde det hända att man hörde dunkningar i väggen. Det var den döde som ville att man skulle skynda sig.

Kistan ja, när den snickrades ihop var det viktigt att den blev i rätt storlek för den avlidne. Blev kistan för stor så den kunde rymma en till var man rädd för att det skulle bli ett dödsfall till på gården. Lika illa var det om kistan blev för liten och trång. Då kunde den döde bli förargad och hämnas på de levande. Det var dessutom viktigt att snickaren inte blev försenad med kistan, då skulle nämligen han själv drabbas av den avlidnes ilska och spökerier.

På väg mot begravningen var det viktigt att man inte stannade utanför någon gård. Då skulle även den gården drabbas av dödsfall inom kort.

ATT FÅ BEGRAVAS

Att få begravas på kyrkogården var inte alla förunnat förr. Kyrkogårdens rofullhet och vigda jord var till för de som var döpta och var goda medlemmar av den kristna gemenskapen.

Hade du gjort ett grovt brott så allvarligt att du blivit dödsdömd, så fick du inte begravas på kyrkogården. Det fanns dock ett sätt – om du ångrade och bekände ditt brott genom skrift (bikt) före avrättningen så återupptogs man i gemenskapen igen och fick begravas på kyrkogården. Troligen skedde detta väldigt sällan, förr var kyrkan och staten två överheter med stor gemensam makt, den dödsdömde försökte istället in i det sista hävda sin oskuld i brottet. Var dennes kropp skulle begravas efteråt var nog i sammanhanget mindre viktigt.

De som blivit hängda eller halshuggna på galgbacken begravdes som regel vid själva

avrättningsplatsen. Det är därför det många gånger kan hittas förmultnande ben i jorden vid gamla galgplatser runt om i landet.

Ett annat allvarligt brott mot kyrkan var Guds femte bud: "Du skall icke dräpa". Förr sågs alla mord som brott, även om det var ditt eget liv du tog. Självmord (självspillning) vid sitt sinnes fulla bruk ledde till att man inte fick begravas på kyrkogården. Går vi tillbaka till Kristoffers landslag från 1442 så står det uttryckligen att den som tagit sitt liv skulle straffas post mortem (efter döden). Prästen skulle inte utföra någon som helst ceremoni för den döde. Istället hade bödeln som uppgift att ta den avrättades kropp ut i skogen, gärna till något svårtillgängligt ställe. Där skulle han bränna kroppen. Hade självmordet skett under förvirring ansågs man inte lika skyldig till brottet och kunde då få begravas avsides av sina anhöriga.

I 1734 års lag skulle inte kroppen längre brännas, utan bara grävas ner: "Dräper eller förgiör någon sig sielf; tå må thes kropp af then, som honom finner, oförwit uptagas, och afsides läggas: profwar Domaren sedan, at han med wilja sig förgiordt; tå skal en sådan sielfspilling af skarprättaren til skogs föras, och i jord gräfwat." (Missgärningsbalken, Kapitel 12, avsnitt 13.1)

Vid förekomst av upphittade lik av okända personer så var det viktigt att med hjälp av rannsakingar försöka fastställa personens identitet innan denne kunde begravas på kyrkogården.

Sista gången pesten bröt ut i Sverige 1710 så förbjöd myndigheterna att pestsmittade lik skulle begravas på kyrkogården. Men detta var inget som mottogs med glädje av de anhöriga – personen som dog hade ju varit en god kristen. Därför förekom det fall där man smuglade in liket på kyrkogården nattetid och begravde det.

Även när man hade rätten att få begravas innanför kyrkogårdsmuren så fanns det rangordning att ta hänsyn till. De allra finaste (läs rikaste) kunde få begravas inne i kyrkan, medan kyrkogårdens norra del var till för brottslingar. Det var inte heller ovanligt att man i äldre tider hade uttalade områden på övriga kyrkogården där man begravdes utefter vilket samhällsskick man ansågs tillhöra.

EFTER DÖDEN

Människorna förr hade mycket att ta hänsyn till både i det dagliga livet men även vid begravningar, mycket som vi idag avfärdar som rent skrock. Men på den tiden var det den verklighet de levde i. Rädslan för att de döda skulle gå igen var stor, och det kunde ske på olika sätt.

Det vanligaste var att den avlidnes ande var osalig och vandrade om natten som vålnader och gengångare. Men det fanns ett mer farligt dödsväsen, och det var gasten. Gasten var anden efter en ond människa, som var fylld av hat och roades av att fortsätta sätta skräck i de levande människorna även efter sin död. Stötte man på gasten nattetid så blev man gastkramad, gasten sög då livskraften ur personen. Skulle gasten stöta på en släkting eller den som varit inblandad i dennes död, så kunde gasten äta upp personen.

Skulle gasten bli överraskad av morgonen och inte hinna hem till sin boning så blev han stående där, still hela dagen – en så kallad dagståndare. Han var osynlig för människorna, men gick man genom dagståndaren, så kunde man drabbas av oförklarliga sjukdomar. Likaså kunde ett spöke bli dagståndare om denne inte hann tillbaka till sin grav innan solen gick upp.

Ett mer tragiskt dödsväsen var mylingen. Mylingen var ett odöpt barn som hade dödats av sin mor och sedan begravts i hemlighet, eller lagt barnet å lönn som det hette förr.

Mylingen gav sig tillkänna med snyftningar, gråt och skrik vid den plats där den var begravnen och visade sig som ett barn i den ålder det skulle ha varit om det fått leva. Mödrarna kunde lägga en sax på barnets bröst för att det inte skulle gå igen, men det hindrade inte mylingen från att skrika och ropa från sin grav.

Enda sättet för en myling att få ro var att brottet uppdagades, barnamörderskan blev straffad, och att mylingen fick ett namn och blev begravd i vigd jord.

Ett annat dödsväsen som Craelius nämner i sin bok är Skälvrängare. Det var människor som dött, men som under sin livstid vittnat falskt om råmärken och rågångar, och som nu i döden troddes löpa och skrika i skogarna om nätterna.

Man gjorde med andra ord klokt i att stanna inne i stugans trygghet om natten, man visste aldrig vad man kunde stöta på i mörkret där utanför...

TABELLVERKET

Det stora Nordiska kriget (1700-1721) krävde enorma förluster, omkring 10 % eller 200.000 människor dog av kriget. Dessutom drabbades Sverige av den förhatliga pesten 1710-1713 som även den skövlade många offer. Landets ekonomi var hårt ansträngd, och man insåg nu att man måste få fram en korrekt befolkningsstatistik.

Detta ledde till att Tabellverket inrättades 1749. Varje präst i respektive församling skulle nu varje år sammanställa statistik över sina församlingsmedlemmar, hur många de var, hur många som föddes och hur många som dog.

Men detta arbete var inget som prästerna mottog med öppna armar. Redan vid 1752 års riksdag klagade de på det betungande arbetet. De blev inte befriade ifrån uppgiften, däremot så beslutades det att folkmängden endast skulle sammanställas vart tredje år.

Tack vare detta så ser vi en förändring i dödböckerna från mitten av 1700-talet, de blir mer detaljerade än tidigare. Uppgifter så som ålder och dödsorsak börjar nu antecknas för att kunna tjäna som underlag för tabellverkets rapporter.

Det var dock upp till prästen eller den avlidnes anhöriga att försöka fastställa dödsorsaken, vilket måste ha varit långt ifrån lätt alla gånger. Därför står det också okänd sjukdom på väldigt många personer, och även felaktigt dragna slutsatser för dödsorsaker. Först från 1859 krävdes läkarintyg för att fastställa dödsorsaken.

Åldersuppgiften var en annan, tidigare hade prästen förlitat sig på muntlig information från anhöriga, vilket i många fall kunde vara flera år fel åt endera hållet. För att kunna ge så korrekt statistik som möjlig så började istället prästerna att själva räkna ut åldern på de avlidna specificerat exakt ålder i år, månader och dagar. Det man ska ha i åtanke är att även prästerna kunde räkna fel eller utgå ifrån felaktiga födelseuppgifter.

SEDERNA FÖRÄNDRAS

Det är intressant att se hur sederna förändras med tiden. Under Vikingatiden då vi tillbad asagudarna brändes den avlidnes kropp på bål. Därefter röjdes platsen där den döde skulle begravas, resterna av liket lades till rätta, och sedan lades en jordhög däröver som innehöll mycket sten.

Under tider då den kristna kyrkans makt var stor så var det istället ett sätt att straffa den avrättade genom att bränna kroppen.

Idag är det åter ett helt naturligt alternativ att låta kremera en avliden.

Att begravas förr i stillhet med endast de närmaste sörjande var endast brukligt då det var en brottsling eller någon som tagit livet av sig. Var det en hederlig och skötsam person med gott rykte som begravdes skulle det ske i närvaro av så många av församlingens medlemmar som möjligt.

Idag är det tvärtom väldigt vanligt att en begravning sker i stillhet med endast den närmaste familjen närvarande och det anses vara en fin sed.

LATINSKA ORD

Precis som i övriga kyrkoböcker var det inte ovanligt i äldre tider att prästen skrev vissa nyckelord på latin; här följer några som kan underlätta läsandet av dödboken:

Aetas	ålder
Communio	nattvard
Defunctus	död
Denatus	död
Ejusadem	Samma tid/dag
Huius	i denna månad
Humatus	begraven
Ibidem	samma plats (förkortas ibid/ibm)
Item	likaledes
Morbus	sjukdom
Mortuus	död
Nomen	Namn
Obiit	dog/död
Sepultus	begraven
Tumulatus	begraven
Viduus	änkling

ÄLDRE DÖDSORSAKER

Även om vi dog av samma orsaker förr som nu, så benämndes dödsorsakerna annorlunda. Nedan är en lista över de vanligaste förekommande orden i dödboken.

Andtäppa	astma/andningssvårighet
Barnsjuka	engelska sjukan (rakitis)
Bataviafeber	tropisk sjukdom
Benröta	inflammation i benvävnaden
Bleksot	blodbrist
Blodgång	blödning
Blodsot	dysenteri (kallades även Blodsjuka)
Blodslag	hjärnblödning
Brottfälling	epilepsi
Bukrev	blindtarm, gallsten eller magsår
Brännsjuka	febersjukdom
Bröstfeber	lunginflammation
Bröstqwalf	astma
Danssjuka	barnsjukdom, (Huntingtons)
Durklopp	diarré
Fallandesot	epilepsi eller hjärtfall
Fluss	katarr
Fläckfeber	tyfus, feber
Franska sjukan	syfilis
Frossa	malaria
Fång	Svåra magplågor
Halssjuka	halsfluss, difteri
Helsot	Dödssjukdom
Hetsig sjukdom	feber
Håll och styng	lunginflammation
Häfte	förstoppning
Koppor	dmittkoppor
Kräfta	cancer/tumör
Lungsot	tuberkulos
Magrev	kolik
Mjältsjuka	melankoli/depression
Nervfeber	tyfus (kallas även nervfrossa)
Pleuresi	tyfus
Rosen	streptokockinfektion i huden
Rötfeber	epidemisk febersjukdom
Rödsot	dysenteri
Självspillning	själv mord
Slag	hjärnblödning/stroke
Stenpassion	njursten, gallsten
Stickfluss	astma
Strypsjuka	difteri
Svinsot	tuberkolos
Torsk	barnsjukdom, svårartad infektion
Trånsjuka	utmärgling
Tvinsot	avtynande
Vattuskräck	rabies